

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ В ЕКОНОМІЧНІЙ НАУЦІ

Анотація. У статті встановлено історичний генезис теорії інновацій, починаючи із постулатів класичної школи політичної економії і завершуючи ідеологією сучасної теорії інноваційного розвитку. Визначено типи інновацій та здійснено їх класифікацію. Узагальнено сутність і особливості економічної категорії «інновація» та розширено її зміст.

Ключові слова: генезис та еволюція теорії інноваційного розвитку, інновація, типи інновацій, модернізація, науково-технічний прогрес.

Summary. Historical genesis of theory of innovations is set in the article, beginning from the postulates of classic school of political economy and completing ideology of modern theory of innovative development. The types of innovations are certain and their classification is carried out. Essence and features of economic category are generalized «innovation» and her maintenance is extended.

Key words: genesis and evolution of theories of innovative development, innovation, types of innovations, modernisation, scientific and technical progress.

Постановка проблеми. Якщо протягом першої половини ХХ ст. економічна думка щодо економічного розвитку концентрувалась навколо проблем накопичення капіталу, планування та індустріалізації, то згодом поступово усвідомлювалась роль людського капіталу. Так, неокласичний напрям економічного розвитку пов'язується з позитивними оцінками та очікуваннями, а саме:

1) розвиток — поступовий процес, для якого характерні органічне зростання та еволюція;

2) розвиток — гармонійний процес, блага від якого дістаються всім і розповсюджуються на всю економічну систему;

3) можна розраховувати на постійний економічний прогрес, оскільки результати відкриття нових джерел ресурсів і технічних нововведень, вірогідно, переважають ефект спадної віддачі обмежених ресурсів.

Аналіз досліджень і публікацій. Наукова методологія дослідження розвитку базується на класичній економічній теорії К. Маркса, М. Туган-Барановського, М. Кондратьєва. Розгляду теоретичних аспектів сутності інноваційного розвитку присвячені праці Й. Шумпетера, С. Кузнеця, К. Фрімена, Дж. Гелбрейта. Однак залишаються дискусійними та потребують продовження досліджень багато аспектів визначення інновації як економічної категорії і розгляду її як основного фактора розвитку нинішньої економіки.

Постановка завдання. У сучасній науці виокремлюють декілька головних моделей економічного розвитку, які тісно пов'язані з господарським зростанням на основі досягнень науково-технічного прогресу та впровадження інновацій:

1) ресурсна модель;

2) інтелектуально-донорська модель;

3) інноваційна модель.

Визначення пріоритетних факторів конкурентоспроможності має вагомe значення для формування інноваційної моделі економіки. Нині інноваційна модель економічного розвитку є найбільш ефективною та стає тією основою, яка моделює і визначає економічну могутність будь-якої країни. Тісний взаємозв'язок між інноваційним типом розвитку економіки і виробничими відносинами потребує чіткого визначення інновацій. А тому метою пропонованого дослідження є розгляд інновацій в умовах становлення перших теоретичних уявлень про них в історичній ретроспективі.

Виклад основного матеріалу дослідження. В еволюції економічної теорії інновацій відокремлюють такі етапи:

— економічні вчення про інновації доринкової економіки;

— економічні вчення й економічна теорія інновацій нерегульованих ринкових відносин;

— економічні вчення про інновації періоду комунікативної, соціально-ринкової економіки.

У період доринкової економіки перші спогади про інноваційний розвиток зустрічаються у філософських трактатах і збірках правил господарювання, що присвячувались питанням вдосконалення організації праці. У часи Стародавнього світу створення чогось унікального, невідомого розглядалось не як зміни виробничо-технологічного характеру, визначені часом, а як втручання божественної волі. Особливості світогляду в античний період вели до того, що виробнича діяльність людини здійснювалась в основному як стилізація природних процесів, наслідування природи, підлаштування під її ритми.

В епоху Відродження процес створення нового відобразився у наукових, літературних, художніх, філософських творах. Специфічною особливістю науки цієї епохи був її тісний зв'язок з мистецтвом. Епоха Відродження особливо від-

значається значними науковими зсувами у сфері пізнання і створення нового. Цей розвиток пов'язаний із зародженням капіталістичного способу виробництва та успіхами нового світогляду.

Пізніше осмислення економічної творчості з позицій створення чогось нового спостерігаємо у представників Реформації. Реформація підштовхувала до економії, до розвитку промисловості, до відмови від дорогих розваг. Це сприяло нагромадженню капіталу, що вкладався в торгівлю й виробництво. У період первісного нагромадження капіталу виникає перше економічне системне вчення — меркантилізм. Його представники намагаються теоретично обґрунтувати необхідність нововведень і роблять перші спроби їх практичного впровадження в господарське життя суспільства.

Період економічних вчень і економічної теорії інновацій нерегульованих ринкових відносин розпочинається з появою класичної школи політичної економії, де джерелом аналізу стають не організаційні, а технологічні нововведення, що пов'язано з дослідженням сфери виробництва. Класична політична економія розвивалася як наука про багатство, тому як початковий пункт своїх доктрин представники цієї течії обрали суспільний поділ праці. Фундаментальне значення цього елемента представник класичної школи А. Сміт пояснював, по-перше, тим, що поділ праці є причиною, яка стимулює продуктивність, а розвиток виробництва визначає весь добробут країни. У першому розділі «Дослідження природи та причин багатства народів» А. Сміт стверджує, що найбільший прогрес у розвитку продуктивності праці виявився наслідком розподілу праці, що дав поштовх до винаходження машин, які полегшують і скорочують працю.

К. Маркс у праці «Капітал» називає зростання продуктивності праці першим економічним законом, що відображає найбільш загальну основу й внутрішню логіку економічного прогресу, є джерелом і способом підвищення ефективності виробництва. К. Маркс вважав розвиток продуктивних сил базисом, а науково-технічний прогрес надбудовою, тобто наслідком, а не причиною розвитку виробництва.

Поступово формуються теорії інновацій, які представлені різними напрямками. При цьому, залежно від особливостей і основних тенденцій розвитку ринкової економіки, акцент у дослідженнях ставиться на тому чи іншому комплексі проблем.

Так, на початку ХХ ст. однією з ключових проблем була проблема циклів. До цього науково-технічний прогрес ще не розглядався більшістю вчених як основний фактор циклічного та інституціонального економічного розвитку. Одним із перших, хто пов'язав причину економічних криз з особливостями відтворення основного капіталу, був видатний український учений-економіст

М. І. Туган-Барановський. У праці «Промислові кризи в сучасній Англії, їхні причини і вплив на народне життя» М. І. Туган-Барановський проаналізував різні підходи до пояснення циклічного характеру розвитку виробництва і дійшов висновку, що перешкодою для безперервного кумулятивного розвитку виробництва є не стільки зовнішні обмежувальні фактори, скільки внутрішні властивості економічної системи, які, власне, і породжують циклічність її розвитку.

Інноваційну проблематику розглядає і російський науковець того часу М. Кондратьєв. У теорії «довгих хвиль» він досліджує інновації як явище із складною неоднорідною структурою. Окрім цього, М. Кондратьєв ув'язує «довгі хвилі» з радикальними змінами в інших сферах суспільного життя: «...і війни, і соціальні потрясіння залучаються до ритмічного процесу розвитку великих циклів і стають не вихідними силами цього розвитку, а формою його прояву» [7, с. 23]. Розвиваючи основні положення свого вчителя М. І. Туган-Барановського, М. Кондратьєв суттєво просувається у формуванні теорії інновацій. Суть його внеску полягає в тому, що, розглядаючи циклічний характер розвитку суспільного виробництва, він більш широко пов'язує ці цикли з технічним прогресом.

Період економічних вчень інновацій комунікативної, соціально-орієнтованої економіки починається з досліджень представників ортодоксальної економічної науки, що сформували сучасний напрямок економічної думки, який об'єднав неокласичну, неокейнсіанську школи та школу неокласичного синтезу. Особливий внесок у формування цілісної інноваційної теорії економічного розвитку вніс Й. Шумпетер. Він завершив концептуальний напрям, започаткований М. І. Туган-Барановським, сконцентрував свою увагу на економічних інноваціях, високо оцінив роль підприємця-новатора в економічному прогресі: «функція підприємців полягає в тому, щоб реформувати або революціонізувати виробництво, використовуючи винаходи, або в більш загальному значенні, використовуючи нові технологічні рішення для випуску нових товарів або виробництва старих товарів новим способом, відкриваючи нові джерела сировини і матеріалів або нові ринки, трансформуючи галузь» [12, с. 183–184].

Проблемі взаємозв'язку інновацій та економічного зростання була присвячена нобелівська лекція Саймона Кузнеца, в якій він висловив нові підходи до теорії інновацій. С. Кузнець увів поняття епохальних нововведень, на яких базується перехід від однієї історичної епохи до іншої. Новим джерелом зростання вчений вважав прискорений розвиток науки. На його думку, соціальні наслідки нововведень можуть мати як позитивний, так і негативний характер, тому функція держави по-

лягає у стимулюванні позитивних інновацій та попередженні виникнення негативних наслідків.

Вагомий внесок у становлення теорії інновацій зробив англійський дослідник К. Фрімен. Аналізуючи промислові цикли, перш за все довгі хвилі економічного розвитку, він значно ширше, ніж Й. Шумпетер розглядає причини довгих хвиль. К. Фрімен пов'язує їх не тільки з результатом впровадження радикальних нововведень, але і з процесом розширення, тобто дифузії технологічної парадигми від декількох лідируючих секторів до всієї економічної системи. Він акцентує увагу на тому, що широке розповсюдження технологій стає можливим у результаті соціальних та інституціональних змін: кооперації і конкуренції в підприємницькому секторі, організації науково-дослідної діяльності, національних і міжнародних режимів економічного регулювання.

Німецький вчений Г. Менш став найпопулярнішим продовжувачем теорії Й. Шумпетера і розвинув його концепцію на сучасному рівні наукових знань. У своїй монографії «Технологічний пат: інновації долають депресію» він дотримувався тієї точки зору, що нововведення є переворотом у виробництві, базисні інновації «приходять групами або хвилями і перебувають у безпосередньому зв'язку з кризовими явищами або процвітаням економіки» [8]. Він також робить висновок про необхідність широкого залучення держави до інноваційних процесів, наголошує на необхідності регулювання з боку держави в напрямі створення економічних умов для розробки, реалізації та поширення інновацій.

Новий етап у розвитку теорії інновації в її поєднанні з інституціоналізмом здійснили такі вчені, як Дж. Гелбрейт, Г. Колм, Дж. Б'юнекен, Р. Коуз, Д. Норт, Г. Мюрдаль та ін. Їх наукові розробки суттєво розширили сферу економічного аналізу за рахунок досліджень наслідків впливу неекономічних факторів на господарське життя країни. Одним із цих напрямів є індустріально-технологічний інституціоналізм, засновником якого є Дж. Гелбрейт.

На думку сучасних науковців, економічний поступ характеризується не тільки інноваційною парадигмою, а послідовною зміною технологічних укладів, яка супроводжується структурною перебудовою суспільного виробництва. На думку С. Ю. Глазьева, технологічний уклад — це макро-економічний відтворювальний контур, що охоплює всі стадії переробки ресурсів і відповідний тип невиробничого споживання. Тобто розвиток за рахунок упровадження інновацій кожного технологічного укладу супроводжується серйозними зсувами в міжнародному розподілі праці, зміною конкурентоспроможності країн та ін.

Подальший розвиток інституціоналізму пов'язаний з розвитком індустріального суспільства і з

появою та поширенням теорії постіндустріального суспільства. Ця теорія ґрунтується на дослідженні формування і розвитку суспільства на основі прогресу нового знання, технології суспільного виробництва. У загальному виді генезис теорій інноваційного розвитку зображено на рис. 1.

Розвиток інноваційної теорії відображає нові дослідження у науці, техніці, технологіях та організаціях. Сучасне суспільство живе в період, в якому управління знаннями стає основою інноваційного розвитку економіки. Таким чином, розвиток інноваційної теорії і практики — доволі складний процес. А тому існує велика кількість формулювань терміну «інновація». Для правильного розуміння ролі і сутності інновацій слід розглянути існуючі підходи до трактування цього поняття (табл. 1).

Розгляд табл. 1 демонструє різні погляди науковців на розуміння суті інновацій: від самого широкого — запропонованого Й. Шумпетером, Б. Ф. Заблоцьким, до достатньо вузького — сформульованого А. Хартманом. І хоча у спрощеному трактуванні інновацію можна визначити досить чітко, однак доволі складно повною мірою розкрити економічний зміст і внутрішню сутність цього поняття.

У сучасній теорії існують різноманітні підходи до класифікації інновацій. Залежно від сфери застосування виокремлюють управлінські, організаційні, соціальні, промислові інновації, технологічні, виробничі, торговельні, фінансові. За технологічними параметрами або формою виокремлюють продукти і технологічні інновації. За рівнем новизни — інновації в світовому, національному, галузевому, внутрішньофірмовому масштабі.

У цілому проведений аналіз показав, що не існує як єдиного визначення інновацій, так і єдиного підходу до їх класифікації. Однак якщо розрізняти інновації за сферою застосування, то доцільно виокремлювати виробничі і невиробничі інновації. Останні, у свою чергу, зачіпають чинники соціального, організаційного, економічного й управлінського характеру.

Серед невиробничих інновацій особливо важливе місце займають управлінські інновації, в основі яких лежать об'єктивні процеси зміни умов господарської діяльності підприємств і, відповідно, зміни змісту управлінської діяльності. Якщо підприємство є системою сфер діяльності, то управління здійснюється відносно її елементів — виробництва, кадрів, фінансів, реалізації продукції, а також всієї системи в цілому. Прояв управлінських інновацій та їх фактичне здійснення відбуваються на рівні методів, які використовуються керівниками організацій під час рішення завдань.

Неодмінними властивостями виробничих інновацій є науково-технічна новизна, виробнича застосовність і комерційна реалізація. Новизна інновацій оцінюється за технологічними пара-

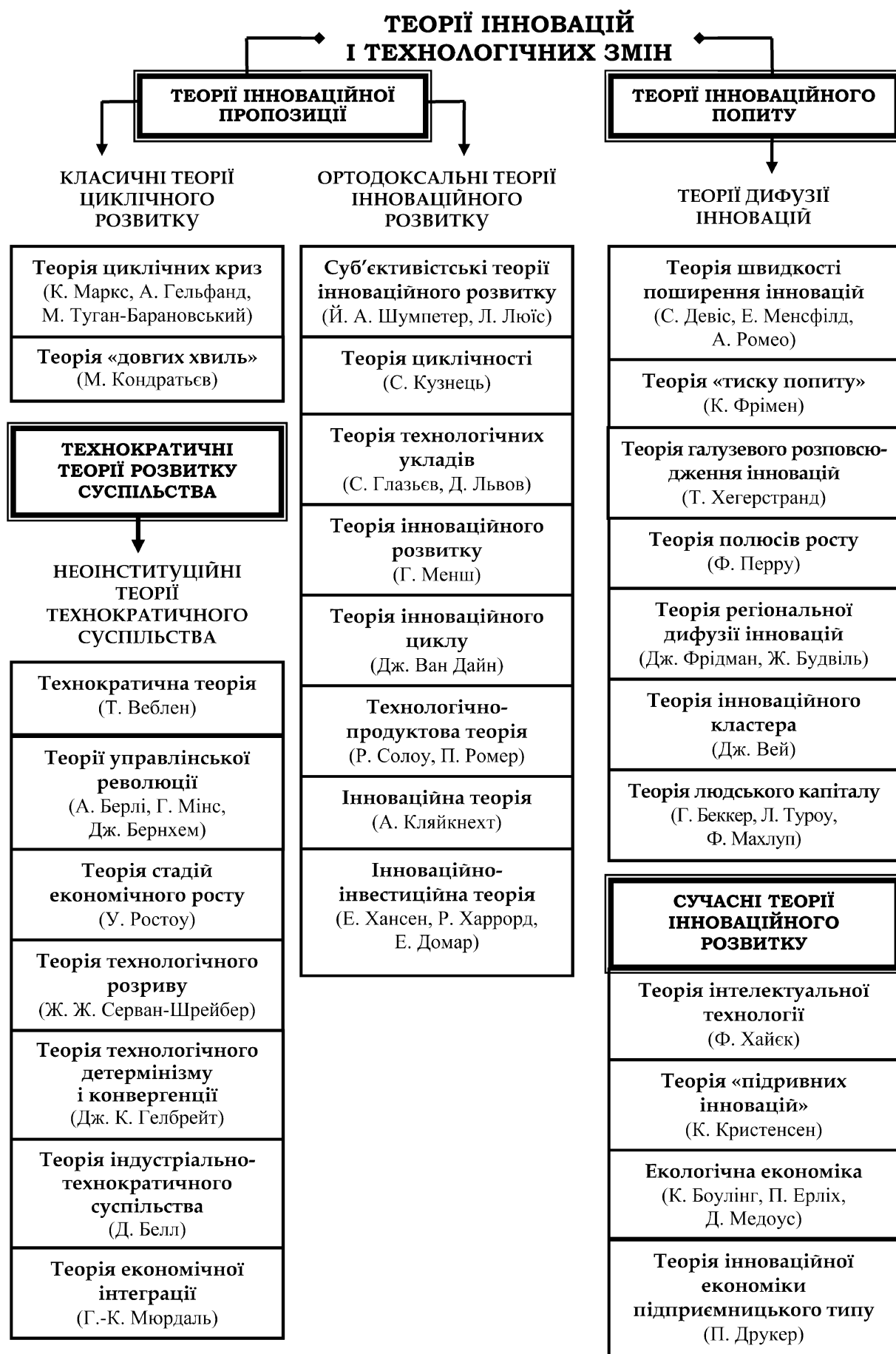

Рис. 1. Генезис теорій інноваційного розвитку [10, с. 207]

Визначення сутності поняття «інновація»

№ з/п	Автор, джерело	Формулювання інновацій
1	Й. Шумпетер [13]	Комерційне впровадження нової продукції або нових методів виробництва: <ul style="list-style-type: none"> • введення нового товару (товару, з яким не знайомий споживач, або товару нового виду); • впровадження нового методу виробництва продукції (методу, який раніше не використовувався у цій галузі промисловості); • відкриття нового ринку, на якому цю галузь промисловості цієї країни не було представлено; • завоювання нового джерела сировини та напівфабрикатів; • впровадження нової організаційної структури в будь-якій галузі
2	А. Хартман [9]	Впровадження нових або суттєво вдосконалених продуктів чи виробничих процесів
3	Р. Т. Лапьер [9]	Використання нових видів знарядь праці або нових принципів використання цих знарядь; впровадження нового процесу або нового порядку; використання нової сировини чи матеріалу; використання нового місця і (або) території, раніше невідомих
4	П. Ф. Друкер [2]	Специфічний засіб підприємництва — діяльність, що надає ресурсам нові можливості для створення багатства
5	О. В. Василенко [1]	Нововведення, що пов'язані із науково-технічним прогресом і передбачають відновлення основних фондів і технологій, вдосконалення управління економікою підприємства
6	Б. Ф. Заблоцький [4]	Процес формування нового мислення, створення, розробки, впровадження у виробниче використання і розповсюдження нового технічного, товарного, системного, соціального, екологічного та іншого рішення (новації), яке задовольняє визначену виробничу, соціальну потребу чи національний інтерес
7	П. Н. Завлін [5]	Використання в тій чи іншій сфері суспільства результатів інтелектуальної (науково-технічної) діяльності, спрямованої на вдосконалення процесу діяльності чи його результату
8	І. А. Павленко [9]	Результат творчого процесу у виді створених (чи впроваджених) нових споживачьких цінностей
9	Л. Пасічний Я. Венковський [9]	Відкриття, які є результатом діяльності винахідливих людей, які призводять до прогресивних змін у визначеному порядку речей
10	Закон України «Про інноваційну діяльність» [6]	Новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери

метрами, а також з ринкових позицій. Вона може обмежуватися як рамками окремого підприємства, так і розповсюджуватися в масштабах галузі, національної чи світової економіки.

Залежно від масштабів новизни інновації розподіляються на внутрішньофірмові — необхідний ступінь новизни забезпечений порівняно з продукцією, що раніше випускалася цим підприємством, або використовуваною технологією, і радикальні — випуск абсолютно нової, що не зустрічалася раніше на ринку (локальному, національному, або світовому), продукції або використання принципово нової технології. Інноваційна теорія сформулювала принципові ознаки радикальних інновацій: вони реалізують значні науково-технічні розробки; стають основою формування нового сімейства виробництв (технологій); створюють принципово нові можливості і в перспективі змінюють структуру ринку і виробництва; як правило, характеризуються високою капіталоемністю і рівнем ризику, проте забезпечують високу капіталовіддачу.

Виокремлюють сім типів інновацій залежно від їх походження (виникнення, утворення, появи) [11, с. 103]:

- інновації, що базуються на фундаментальних наукових знаннях, результати яких широко застосовуються в народному господарстві;
- інновації, які базуються на наукових дослідженнях, але мають обмежену сферу використання;
- розроблені з використанням технічних знань, які вже існують і мають обмежену сферу використання;
- інновації, які входять до комбінації різних типів знань в одному виробі;
- використання нового продукту в різних сферах;
- технічно складні новинки;
- застосування вже відомої техніки чи методів у новій галузі.

Отже, поняття «інновація» можна трактувати в трьох аспектах: 1) у широкому значенні — це будь-яка зміна, що підвищує конкурентоспроможність суб'єктів господарювання; 2) у вузькому

значенні — як процес трансформації наукових досягнень у виробництво; 3) інновація, яка впроваджена в господарську практику.

Згідно із законодавством України інновації — новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери.

На нашу думку, в тексті Закону України «Про інноваційну діяльність» необхідно вдосконалити існуюче трактування інновацій, оскільки більшість українських підприємств, здійснюючи звичайну модернізацію застарілої техніки, звітують про впровадження інновацій у виробничий процес.

У зв'язку з цим слід звернути увагу на те, що модернізація — це процес часткового оновлення, заміни застарілого устаткування, технології виробництва, технічного й технологічного переоснащення підприємств [3, с. 468], хоча беззаперечно — один із важливих напрямків підвищення техніко-економічних показників, посилення інтенсивного розвитку, зростання ефективності виробництва.

У сьогоднішніх умовах модернізація в Україні, принаймні, передбачає процес внутрішнього розвитку та самовдосконалення, однак є недостатньо дієвим фактором суттєвого економічного зростання та поліпшення суспільного добробуту.

Україна вступила на шлях наздоганяючої модернізації ще в 40–60-х рр. ХХ століття. Це був неорганічно-мобілізаційний тип розвитку з характерними рисами:

— поява нових прогресивних явищ і процесів завдяки еволюції «знизу», а силової модернізації — «революції згори»;

— вибіркоче, а не систематичне запозичення та використання світових досягнень у галузі техніки, технології та організації виробництва;

— пріоритетність окремих галузей, яка в перспективі веде до деформації економічної структури держави;

— збереження на тривалий час багатокладності; паралельне співіснування нового, що набирало силу укладу, та попередніх укладів, які не досягли піку свого розвитку та повністю не вичерпали свої можливості;

— порушення однорідності економічного простору, ускладнення соціальних і політичних проблем, зростання соціального напруження в суспільстві.

Висновки. Таким чином, слід відмітити, що обмежене трактування поняття «інновація», зокрема і в Законі України «Про інноваційну діяльність», не розкриває повною мірою його

економічної сутності, оскільки відображає лише процеси впровадження нових продуктів, технологій, цінностей, залишаючи осторонь такі складові інновацій, як процес винаходу, створення нової ідеї, елементи творчої діяльності, нового мислення тощо.

Враховуючи накопичений світовий досвід та положення українського законодавства, вважаємо, що поняття *інновації* слід сформулювати таким чином: новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені, *відмінні від існуючої практики*, конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери, *виступають результатом досягнень науково-технічного прогресу та забезпечують його подальший розвиток*.

Отже, інновації можна виокремити в якості окремого фактора конкурентоспроможності у зв'язку з переходом світової економіки на якісно новий етап свого розвитку — на стадію, яка ґрунтується на знаннях. При цьому знання є необхідною базою для інновацій, однак самі по собі не виступають фактором конкурентоспроможності. Інновації нарощують комерціалізацію знань та впливають на ефективність використання традиційних ресурсів. Відтак, конкурентоспроможність господарства держави в сучасній економіці формується головним чином під впливом інноваційного процесу, що визначає можливість країни конкурувати на глобальному ринку.

Література

1. Василенко В. О. Інноваційний менеджмент : навчальний посібник / В. О. Василенко, В. Г. Шматько. — К. : ЦУЛ ; Фенікс, 2003. — 440 с.
2. Друкер П. Ф. Як забезпечити успіх у бізнесі: новаторство і підприємництво / П. Ф. Друкер ; пер. з англ. — К. : Україна, 1994. — 83 с.
3. Економічна енциклопедія : у трьох томах / С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К. : Академія, 2000. — Т. 2. — 848 с.
4. Заблоцький Б. Ф. Економіка й організація інноваційної діяльності : навч. посібник / Б. Ф. Заблоцький. — Львів : Новий Світ — 2000, 2007. — 456 с.
5. Завлин П. Н. Инновационный менеджмент : справочное пособие / П. Н. Завлин. — М. : ЦИСН, 1998. — 568 с.
6. Закон України «Про інноваційну діяльність» № 40 від 04.07.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 36. — С. 882–892.
7. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения / Н. Д. Кондратьев. — М., 2002. — 383 с.

8. Менш Г. Технологический пат: Инновации преодолевают депрессию / Г. Менш. — 1975. — 115 с.

9. Павленко І. А. Економіка та організація інноваційної діяльності : навч. посібник / І. А. Павленко. — К. : КНЕУ, 2006. — 204 с.

10. Федотов А. А. Основные концепции инновационного развития: исторический анализ / А. А. Федотов // Вісник Донецького національного університету. Серія В : Економіка і право. Вип. 2. — 2008. — № 2. — С. 203–208.

11. Федотова Ю. В. Формування технологічної квазіренти в умовах інноваційної діяльності / Ю. В. Федотова // Бизнес-информ. Т. 2. — 2009. — № 11. — С. 103–104.

12. Шумпетер И. А. Капитализм, Социализм и Демократия : пер с англ. / И. А. Шумпетер ; предисл. и общ. ред. В. С. Автономова. — М. : Экономика, 1995. — 540 с.

13. Шумпетер И. Теория экономического развития / И. Шумпетер. — М. : Прогресс, 1982. — 340 с.